

Ristin ja Olavin kansaa

Ristin ja Olavin kansaa. Keskiajan usko ja kirkko Hämeessä ja Satakunnassa. Toimittaneet: Marja-Liisa Linder, Marjo-Riitta Salonie mi ja Christian Krötzl. Graafinen suunnittelu ja taitto: Design Seppo Korkeila Oy. Tampereen museoiden julkaisu 55. 2001.

■ Tampereella toteutettiin Museokeskus Vapriikissa pari vuotta sitten Hämeen ja Satakunnan keskiajan roomalaiskatolista uskontoa ja kirkkoa esittelevä hieno näyttely. Keskeisenä osapuolena hankkeessa oli sikäläisen yliopiston historiatieteen laitos keskiajan historian tutkimuksen vahvan osaamisensa voimin. Pysyvänä muistona hankkeesta syntyi korkeatasoinen ja kiinnostava tutkimuksellinen teos, jossa asiantuntijat valaisevat artikkeleissaan kristillisen uskon ja kirkon kehitystä ja eri puolia Hämeessä ja Satakunnassa keskiajalla. Kirjan nimi on hyvin

keksitty: se juontuu alueen keskiaikaisista maakuntasineiteistä. Hämettä symboloi sinetikuvan ristiinnaulittu Kristus, Satakuntaa Pyhä Olavi tunnusomaisine attribuutteineen. Kirjan korkealaatuinen design runsaine värikuvineen tekee myös siitä taideteoksen, joka soveltuu erinomaisesti keskiajan värikkään kirkkotaiteen esittämiseen.

Christian Krötzl ja Marja-Liisa Linder nostavat kirjan esipuheessa ansaitusti esiin taidehistorioitsija Emil Nervanderin urauurtavan elämäntyön vanhan kirkkotaiteen pelastamiseksi, tallentamiseksi ja tutkimiseksi. Kirjoittajat muistuttavat myös keskiajan yhteyksistä Eurooppaan erityisesti kirkon ansiosta ja sen yhtäläisyyksistä nykyajan virtauksiin. Kirja onkin alusta loppuun aikansa eurooppalaisuuden esittämistä ja tutkimista.

Teoksen parikymmentä artikkelia on ryhmitetty neljään osioon. Ne käsittelevät kristinuskon tuloa ja vakiintumista, kirkkojen rakentamista ja niiden liturgiaa, julistusta ja monitahoista taidetta, pyhimyskulttia sekä keskiajan tradition jatkumista nykypäiviin asti valikoiduista näkökulmista. Kirjan painavaa antia on vielä näyttelyn esineiden ja taide-

teosten esittely komein värikuvin ja asiantuntevin taustatekstein.

J.-P. Taavitsainen korostaa artikkelissaan perustellusti viikinkiajan ja keskiajan taitteen maakunnallisen organisoitumisen heikkoutta Suomessa; poliittisluontoista hajanaisuutta itse asiassa osoittaa muinaislinnojen runsaus. Esimerkiksi Rapolasta ei ole todisteita keskuslinnana. – Tähän käsitykseen sopii hyvin Jukka Korpelan käsitys Hämeestä tuolloin vielä varsin epämääräisenä alueena, joka joutui lännen ja idän sotaisen toiminnan kohteeksi. Kysymys ei siinä ollut kuitenkaan pitkään aikaan lännen ja idän kirkkojen ja valtioiden vastakohtaisuudesta Hämeessä vaan niiden pyrkimyksestä vetää alue puoleensa ja saada se veroalamaisuuteen. Korpelan mukaan Häme saattoi olla aluksi jopa lähempi Novgorodille kuin Ruotsille, joka pääsi 1200-luvun jälkipuolella niskan päälle. – Tapio Salminen jatkaa käsittelemällä lännen kirkon ja Ruotsin maallisen vallan organisointumista Hämeessä keskiajan loppupuolella. Maakunnat muodostettiin tällöin kirkon sopijaosapuoliksi lähinnä kymmenysverotusta järjestettäessä. Salminen on kriittinen, hänen

mielestään pakanallisen kultin ylläpitäjiksi otaksuttujen muinaispitäjien ja uusien kirkkopitäjien välillä ei ole välttämättä yhteyttä. Toisaalta taas kruunun hallintopitäjiä alettiin muodostaa vasta Erik Pommerilaisen vierailun jälkeen 1407 pitkälti kirkkopitäjäjaon pohjalte.

Kirsi Salonen nostaa kirkollista oikeudenhoitoa ja sielunhoitoa käsittelevässä artikkelissaan esiin vetoamisen paaviliseen synninpäästöön. Paavilinen penitentiariaatti oli virasto, joka ratkaisi paaville osoitetut sielunhoidolliset tapaukset. Salonen on löytänyt viraston etupäässä vuodesta 1449 lähtien säilyneistä asiakirjoista yli 120 Suomea koskevaa tapausta. Suurin osa käsittelee kanonisen oikeuden vastaisia avioliittotapauksia sekä henkija väkivaltarikoksia. Salonen on löytänyt myös 22 tapausta, joissa äpärätaustainen papinpoika anoo pääsystä kirkolliselle uralle. – Tuula Lehoma kirjoittaa kirkolle tehdyistä testamenteista, joilla pyrittiin varmistamaan pelastus. Kirkolle, luostareille ja papistolle lahjoitettiin lähes kaikkea arvoomaisuutta sormuksista ja hevosista lähtien mutta erityisen runsaasti kiinteistöjä.

Markus Hiekkänen on alan miehenä saanut tehtäväkseen kirjoittaa Hämeen ja Satakunnan kivikirkoista. Hämeen vanhin kivikirkko on Hattulan kirkko 1400-luvun puolivälissä, kaikki muut ovat nuorempia, noin ajalta 1480–1540. Satakunnan kivikirkot ovat Ulvila vanhimpana samalta periodilta. Kirkkoja jäi myös monin tavoin kesken uskonpuhdistuksen vuoksi. Hiekkänen kä-

sittelee systematisoiden artikkelissaan myös kivikirkkojen sisustusta maalauksista ja alttareista alkaen. – Taiteen merkitystä kirkossa ja erityisesti kirkkojen kalkkimaalauksia käsittelee Helena Edgren. Hän korostaa lähtökohtanaan kah-ta asiaa. Ensinnäkin kirkkojen loistavat värit ja kuvat tekivät – ja se oli niiden tarkoituskin – voimakkaan vaikutuksen kirkkovieraaseen, sillä ihmisten oma arkinen ympäristö oli harmaa ja kuvaton. Kirkko oli näin esimakua taivaan loistosta. Myös veistoksissa ja alttari-kaapeissa taidokas väritys oli tärkeä. Toisaalta kuvia ei palvottu, vaan niiden avulla opetettiin sitä, mitä piti palvoa, tärkeimpänä siinä Kristuksen kärsimys- ja pelastushistoria. Pyhimyksistä opittiin tuntemaan mm. Pyhä Kristoforos, joka varjeli pahalta äkkikuolemalta. Värikkäillä kuvilla saatiin opetukseen aivan uutta vaikuttavuutta pelkkien sanojen sijasta. Tässä valossa Edgren analysoi asiantuntevasti ja vertailevasti Rauman, Hollolan ja Hattulan kirkkojen maalauksia.

Katri Vuola hahmottelee artikkelissaan keskiajan kirkollisiin puuveistoksiin liittyviä ajankohtaisia tutkimusongelmia. Niitä on arvioitu Suomessa säilyneen ajalta 1200–1550 yli kahdeksansataa, joista lähes kolmesataa Hämeen ja Satakunnan kirkoista. Suurin osa niistä on Raamatun henkilöiden ja pyhimysten kuvia ja tuontitavaraa. Myös Hämeen kirkkojen veistoksia voidaan jäljittää Lyypekin käsityömes-tarien tekemiksi mutta niissä näkyy myös omien valmistajien kädenjälki. Tässä yhteydessä olisin toivonut myös alt-

tarikaappien idean ja tyylien käsittelyä. – Hämeen ja Satakunnan alueelta on säilynyt useita kirkkotekstiilejä komeista messukasukoista alkaen. Tiina Eskelinen osoittaa niiden alkuperän ulkomaisissa työpaikoissa. – Marja Kalske johdat-taa keskiajan kirjojen maailmaan – sananmukaisesti, sillä sana ”kirja” tarvittiin suomen kielessä jo keskiajalla. Hän osoittaa, että varsinkin Satakunnan seurakunnissa oli keskiajalla runsaasti kirjoja, vaikka ne olivat sangen kalliita. Tyrvään seurakunnan Lyypekistä hankkima psalttari maksoi 15 markkaa kun lehmän sai markalla. – Ilkka Taitto pohtii oppineesti Hollolan kirkon metsästysaiheisen ovitaoksen ongelmaa, mutta kriittisyys varoittaa yhdistämästä sitä sen paremmin Pyhään Hubertukseen kuin Pyhään Eustachiukseenkaan. – Jussi Hanska osoittaa saarnakokoelmia vertaillen, että myös Satakunnan ja Hämeen kirkoissa saarnattiin keskiajalla kansankielellä euroopalaisen mallin mukaan kristinopin totuuksista mutta välitettiin myös uutisia suuresta maailmasta ja kerrottiin huvittavia ja hyödyllisiä tapauksia.

Jyrki Knuutila kirjoittaa kirjan varmaotteisesti tärkeästä otsikkoaiheesta, Pyhän Olavin kultista osoittaen sen voimakkaan iskostumisen alueelle 1200- ja 1300-luvulla niin, että hänelle vihittiin Hämeessä viisi ja Satakunnassa kuusi kirkkoa. Hän oli suosittu aihe myös kirkollisessa taiteessa. Olavin päivää 29.7. vietettiin suurena juhlapäivänä asiaan liittyvin menoin. Hänen nimensä oli suosittu ristimänimi. Kun Ola-

via kunnioitettiin sato- ja karjaonnan antajana, voidaan hänen suosionsa arvella liittyvän maatalouden voimistumiseen elinkeinona. – Päivi Salmesvuori kertoo artikkelissaan Pyhästä Birgitasta asiantuntevasti mutta ei niinkään suomalaisesta eikä hämäläisestä näkökulmasta vaan yleisesti. Tosin apua tähän saadaan Sari Katajala-Peltomaan kirjoittaessa naisista suomalaisessa pyhimyskultissa. Siinä kerrotaan mm. pietarsaarelaisen Christinan menestyksellisestä turvautumisesta taudissaan Pyhään Birgittaan ja pyhiinvaelluksesta Vadstenaan. Avoimeksi jää sen sijaan Pyhän Margareetan osalta kysymys, onko hänestä myös Suomesta tietoja synnytyksen suojeluspyhimyksenä.

Christian Krötzl saa käsitellynsä enemmän hämäläistä näkökulmaa käsitellessään keskiajan pyhiinvaelluksia, vaikka tietenkin hämäläisyys oli tässäkin – kuten Krötzl kuvaa – elimellinen osa ilmiötä yleensä. Vahvan huomion saa luonnollisesti osakseen Hattulan Pyhän Ristin kirkko. Se mainittiin yhtenä tanskalaisten susterssiensien pyhiinvaelluskohdeena vuonna 1411 eli Pyhän Ristin kirkko oli vielä tuolloin puinen. Myös Rengon Pyhän Jaakon kirkon Krötzl osoittaa kuuluneen eurooppalaiseen pyhiinvaellusperinteeseen. – Tuula Hockman tutkii – lisen-siaatintyöhönsä pohjaten – Hämeenlinnassa 1500-luvun alussa asuneen valtionhoitaja Sten Sturen lesken Ingeborg Aakentyttären yhteyksiä kirkolliseen elämään. Tutkielma on lähdetarkkuudessaan ansioikas, eikä ole tutkijan vika, jos kovin paljoa varmaa ei jää lo-

pultakaan käteen. Niitä ovat kirkkojen maalausten ja esineiden lahjoittaminen sekä yhteydet birgittalaisiin ja kartusiaaneihin.

Hanna Pirinen katsahtaa kirjoituksessaan keskiaikaisiin kivikirkkoihin sen jälkeen, kun niitä oli puettu luterilaiseen kuosiin uskonpuhdistuksen jälkeen. – Ajassa pitemmälle tulee Leena Valkeapää, joka tarkastelee Messukylän vanhan ja ahtaan kivikirkon kohtaloa sen jälkeen, kun seurakunta oli saanut 1879 uuden tilavan kirkon. Ratkaisevaa oli kirkon korjaaminen muinaismuistona jo 1905–07. – Artikkelissaan keskiajan vuotuisesta ruokataloudesta Anna-Maria Vilkuna muistuttaa pitkistä paaston ajoista: viikottaisia paastopäiviä olivat keskiviikko, perjantai ja lauantai, minkä lisäksi vuodessa oli neljä pitkää paastoaikaa, joista pisin oli 40 päivän pääsiäispaasto. Keskiajan paastoruokia, nykyisiä juhlaruokia, ovat lipeäkala ja mämmi.

Näyttelyesineiden kuvallinen esittely oheisteksteineen muodostaa ihailtavan ja opettavaisen keskiajan kirkollisen kulttuurin kuvaston. Esineistö liittyy varsin elimellisesti artikkeleihin – vain alttarikaappien kohdalla on pieni aukko.

Pienenä kauneusvirheenä teokseen on jäänyt se, ettei eri kirjoittajien artikkelien lähdeviitteitä ole yhdenmukaistettu, vaan ne on laadittu vaihtelevin tekniikoin. Silti artikkelikohtaisesti viitesysteemit ovat selkeät. Lähes kaikissa artikkeleissa on ytimenä alkuperäislähteitä eikä yhdenkään tutkimuskirjallisuuteen ole olen-naista lisättävää.

Ylipäätään teos Ristin ja Olavin kansaa kuuluu viime vuosina ja vuosikymmeninä elpyneen keskiajan tutkimuksen kärkipäähään – sekä tutkimukselliselta arvoltaan ja asiantuntemukseltaan että esteettis-visuaaliselta toteutukseltaan. Sitä voi mielihyvin suositella opiksi ja viihteeksi kaikelle historiaa harrastavalle kansalle.

Jouko Vabtolta